

ESTETIKOS TEORIJOS KLAUSIMAI

Ž. JACKŪNAS

TIESA MENE

Meno santykis su tiesa — viena tų, iki šiol įvairiai aiškinamų problemų, kurioms visais estetinės minties istorinės raidos laikotarpiais skiriama daug dėmesio. Jį sąlygoja pačios problemos teorinis reikšmingumas: meno ir tiesos ryšio problema yra tiesiogiai susijusi su platesniais — meno ir pažinimo, meno ir tikrovės santykio — klausimais, t. y. su tokia problematika, kuri neretai iškildavo ir tebeiškyla, aiškinant pačius meninės kūrybos pagrindus. Be to, domėjimasi šia problema skatina, matyt, ir sąmoningas ar nesąmoningas siekimas pakelti meno visuomeninį prestižą, parodant, kad savo sugebėjimu atskleisti tiesą jis yra artimas aukštą socialinį statusą turinčiam mokslui.

Ilgaamžės pastangos paaiškinti meno santykį su tiesa išikūnijo daugelyje skirtingų šios problemos interpretacijų. Kiekviena jų yra istoriškai sąlygota tų socialinių, ideologinių sąlygų, kultūrinių bei teorinių tradicijų, kurių veikiama ji formavosi. Kai kurios iš šių tradicijų turi gilią istorinę šaknis ir nulėmė bendresnes meno santykio su tiesa traktavimo tendencijas, neretai besireiškiančias ir šiuolaikinėse problemos interpretacijose. Todėl aptariant vienos ar kitos tendencijos teorinę reikšmę, reikia, remiantis šiuolaikine problemos aiškinimo teorijų bei metodologinių principų samprata, įvertinti jos teorinius bei metodologinius pagrindus.

Straipsnyje nagrinėjamos dabartinėje literatūroje vyraujančios meno ir tiesos santykio problemos aiškinimo tendencijos, taip pat bandoma pateikti, autoriaus akimis žiūrint, labiau pagrįsto jos sprendimo apmatius.

Pirmiausia, kas krinta į akis analizuojant atskiras tiesos mene arba vadinamosios „meninės tiesos“ koncepcijas, yra tai, kad vienos iš jų orientuojasi į tradicinę, gnoseologinę, tiesos, kaip minties atitikimo tikrovei sampratą, o kitos, be verbalinio panašumo, neturi su ja nieko bendra. Prie pastarųjų galėtume priskirti koncepcijas, kuriose „menine tiesa“ laikoma: 1) kūrinio atitikimas menininko sumanymui, jausmams; 2) menininko nuoširdumas; 3) kūrinio emocinio poveikio suvokėjui jėga; 4) kūrinio harmoningumas, jo elementų, dalių darna; 5) kūrinio stilistinis vientisumas; 6) formos ir išraiškos vienovė; 6) kūrinio autentiškumas; 7) meno kūrinio turinio reikšmingumas ir kt. Jos daugiausia yra paplitu-

sios šiuolaikinėje nemarksistinėje, ypač neopozityvistinės orientacijos, estetikoje.

Panagrinėję šias tiesos mene sampratas, galime nustatyti jų idėjines ištakas. Aiški giminystė sieja kai kurias iš jų (tiesa mene — tai kūrinio elementų darna, harmonija, kūrinio stilistinis vientisumas, autentiškumas) su vadinamąja koherentine tiesos teorija. Šitoks požiūris į tiesą mene būdingas daugiausia formalistinėms meno koncepcijoms. Jo teorinį kontekstą sudaro vaizdiniai apie meną, susiklostę meno kūrinio, suvokimo kaip tam tikro elementų komplekso, savarankiškos struktūros ar uždaros sistemos, analizės pagrindu.

Kitoms negnoseologiškai traktuojamos tiesos mene interpretacijoms būdinga analogija su pragmatine tiesos samprata. Teisingais čia laikomi tie kūriniai, kurie efektyviai realizuoja meno funkciją, tikslus. Kadangi skirtingos teorijos meno paskirtį, funkciją apibrėžia nevienodai, jų pateikiamos tiesos mene sampratos skiriasi. Pavyzdžiui, emotyvinės teorijos požiūriu pagrindinė meno funkcija yra emocijų sužadimas. Kūriniai, kurie pasiekia šį tikslą, laikomi „teisingais“. Emocinio poveikio „jėga“ tampa kūrinų teisingumo kriterijumi. Ši ir kitos panašaus pobūdžio tiesos mene sampratos daugiausia reiškiasi tokioje teorinių vaizdinių apie meną sistemoje, kuri formuojasi grindžiama psichologiškai traktuojamo santykio „kūrinys-suvokėjas“ tyrimais.

Galima išskirti dar vieną negnoseologiškai interpretuojamos tiesos mene koncepcijų grupę — psichologines teorijas (pavyzdžiui, tiesa mene kaip „menininko nuoširdumas“). Šio tipo koncepcijose tiesa mene siejama su „<...> nuoširdžia, spontaniška, naivia, natūralia išraiška, kuri gali būti iškelta kaip priešybė ne tam, kas klaidinga arba išgalvota (nes kalbama kaip tik apie išmonę, stilizavimą), bet tam, kas yra sąlygiška, išmokta, nuasmeninta“¹.

Nesileidžiant į išsamesnę negnoseologiškai traktuojamos tiesos mene koncepcijų analizę, reikia pažymėti, kad nė vienoje iš jų meno kūrinys nesuvokiamas gnoseologiškai interpretuojamo santykio su tikrove kontekste. Svarbiausia šių meno santykių su tiesa koncepcijų teorinė prielaida, išreiškianti įsitikinimą, jog apie tiesą mene galima kalbėti tik kokia nors negnoseologine prasme, yra apskritai tolygi meno pažintinio vaidmens neigimui. Be to, tiesos mene problemą aiškinant remiantis negnoseologiškai traktuojamos tiesos samprata, iškraipoma tikroji problemos prasmė, nes ją ši problema įgyja tik tada, kai tiesa suvokiama kaip minties atitikimas tikrovei.

Tradicinis, gnoseologinis požiūris į tiesą mene būdingas teorijoms, kurios meną sieja su tikrovės imitacija, atspindėjimu, pažinimu. Šiose, daugiausia materialistinei estetikai atstovaujančiose, koncepcijose tiesa mene suvokiama kaip teisingas reiškinių esmės atskleidimas per indivi-

¹ Lalande A. Vocabulaire technique et critique de la philosophie.— Paris, 1962, p. 1223.

dualius charakterius, įvykius, fotografinis panašumas, tipišku reiškinių bruožų perteikimas ir pan.

Pirmiausia, ką reikia padaryti sprendžiant gnoseologiškai interpretuojamą tiesos menę, tai nustatyti, ar galima meno kūrinį, tiksliau meninius vaizdus, laikyti *pažintiniais* vaizdais, t. y. tokiais vaizdais, kuriems tiesiogiai taikomas teisingumo arba klaidingumo kriterijus.

Dar neseniai teigiama atsakymas į šį klausimą bemaž niekam iš tarybinių estetikų nekėlė abejonių. Buvo manoma, kad kiekvienas tikrovės atspindys žmogaus sąmonėje, kiekvienas subjektyvus objektyvios realybės vaizdas, taigi ir meninis, yra arba teisingas, arba klaidingas, adekvatus arba iškraipytas.

Tačiau pastaraisiais metais kai kurie autoriai pradėjo abejoti tokio požiūrio teisingumu. I. Narskis, T. Oizermanas, D. Gorskis, U. Rižinašvilis, V. Titovas yra išreiškę mintį, kad meninio vaizdo negalima tiesiogiai vertinti teisingumo požiūriu.² Vadinasi, meninio vaizdo nedera tiesiogiai traktuoti kaip pažintinio vaizdo.

Aiškinant meninio vaizdo gnoseologinį statusą, reikia atsižvelgti į tai, jog „<...> teisingumo arba klaidingumo predikatai gali būti tiesiogiai ir besąlygiškai priskiriami mintims, kurios yra arba *teiginiai* apie objektyvius faktus, išreiškiančius objektyvią informaciją apie aplinkinį pasaulį, arba *sąvokos*, įvedamos į kalbą, remiantis vadinamaisiais realiais apibrėžimais“³. Todėl iškyla klausimas, ar galima meninį vaizdą, meno kūrinį apskritai laikyti teiginiu ar teiginių sistema.

Filosofinėje literatūroje nėra vieningos nuomonės šiuo klausimu. Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, B. Raselas, A. Ajeris, T. Grinas, R. Arnheimas, Dž. Klegas, iš dalies Dž. Mūras, Č. Pirsas, linkę pritari ti minčiai, kad meno kūriniai gali būti traktuojami kaip teiginiai arba teiginių sistemos⁴. Panašaus požiūrio laikosi ir kai kurie Vokietijos Demokratinės Respublikos filosofai, pavyzdžiui, E. Prachtas, E. Jonas. Jie meninį vaizdą, meno kūrinį apibūdina kaip meninių teiginių (*künstlerische Aussagen*) egzistavimo formą, išraišką⁵. Teorinis mąstymas operuojas, pasak jų, sąvo-

² Žr.: Горский Д. П., Нарский И. С., Ойзерман Т. И. Истина как процесс и как результат познания.— В кн.: Современные проблемы теории познания диалектического материализма.— М., 1970, т. 2, с. 47; Рижинашвили У. И. Место и роль семиотических подходов в изучении художественной литературы.— Вопросы философии, 1971, № 8, с. 139; Титов В. А. «Истинны» или «значимы» моральные нормы и оценки.— «Философские науки», 1971, № 5, с. 41.

³ Горский Д. П., Нарский И. С., Ойзерман Т. И. Истина как процесс и как результат познания.— В кн.: Современные проблемы теории познания диалектического материализма.— Т. 2, с. 45.

⁴ Žr.: Russel B. Denotowanie.— W: Logika i język. Wyd. J. Pelc.— Warszawa, 1967, s. 271; Ayer A. J. Language, Truth and Logic.— London, 1958, p. 45; Greene T. M. The Arts and the Art of Criticism.— Princeton, 1947; Clegg J. S. Some Artistic Uses of Truth and Lies.— The Journal of Aesthetics and Art Criticism, 1972, vol. 31, N. 1; ir kt.

⁵ Žr.: John E. Einführung in die Ästhetik.— Leipzig, 1978, S. 135, 136; John E. Probleme der marxistisch-leninistischen Ästhetik.— Halle, 1967, S. 217; Pracht E. Aktuelle Aufgaben der marxistisch-leninistischen Ästhetik in der DDR.— Weimarer Beiträge, 1974, N. 3, S. 23.

komis, o meniniai teiginiai išreiškiami meniniais vaizdais, kurie individualia forma perteikia esminius, tipiškus reiškinių bruožus.

Tačiau daugumas tyrinėtojų laikosi priešingos nuomonės. Jų požiūriu, meno kūriniai nefunkcionuoja kaip teiginiai, todėl jie negali būti tiesiogiai apibūdinami teisingumo ar klaidingumo atžvilgiu.

Įdomu pažymėti, kad tokia pažiūra nėra visiškai nauja estetinės minties istorijoje. Pavyzdžiui, Aristotelis rašė: „Ne visi sakiniai yra teiginiai, o tik tie, kurie gali būti teisingi arba klaidingi, bet taip esti ne visuomet; pavyzdžiui, noro išsakymas yra, žinoma, sakiny, bet nėra nei teisingas, nei klaidingas <...> Šitos kalbos formos priklauso retorikai ir poetikai“⁶.

Meno ir teiginių santykis aiškinamas nevienodai dažniausiai todėl, kad skirtingai suvokiama tiek loginių teiginių, tiek meninės kūrybos prigimtis. Apibūdinant teiginius, daugiausia atsižvelgiama į šiuos veiksnius: a) kalbos išraiškų vartojimo būdą arba vadinamojo kalbinio veiksnio („speech act“) pobūdį; b) denotatų buvimą ar nebuvimą; c) teiginio raiškos priemonės. Vienos labiausiai paplitusių ir pagrįstų koncepcijų požiūriu, išraiška yra teiginys, jeigu 1) ji vartojama siekiant ką nors tvirtinti, informuoti; 2) išraiškoje esami vardai turi denotatus objektyvioje tikrovėje; 3) išraiška perteikiama kalba arba kita sutartinę reikšmę turinčių ženklų sistema. Autoriai, pripažįstantys, kad meno kūrinys turi išvardytus teiginio požymius, suteikia jam loginio teiginio ar teiginių sistemos statusą. Priešinga pažiūra į meno santykį su teiginiais grindžiama įsitikinimu, kad meno kūriniai nebūdingi minėti teiginio požymiai.

Autoriai, kurių nuomone meno kūriniai neturi teiginių prasmės, pagrįstai nurodo, jog meno kūriniais tiesiogiai nebūdinga informavimą funkcija. Meno kūriniais tiesiogiai niekas neteigiama apie tikrovės reiškinius, istorinius faktus, jie nėra kalbiniai teigimo ar neigimo veiksmai. Tai, anot dažno autoriaus, pasakytina ne tik apie tapybą, muziką ar architektūrą, bet ir apie literatūrą kūrinius⁷.

Šiuo klausimu būdingos pozicijos laikėsi nemaža loginio pozityvizmo atstovų. Jie tvirtino, kad menas — tai emocinės kalbos forma, neturinti pažintinės reikšmės („cognitive meaning“). H. Reichenbacho įsitikinimu, menas yra „<...> emocinė išraiška, t. y. estetiški objektai funkcionuoja kaip emocinės būsenas išreiškiantys simboliai. Menininkas, taip pat žiūrovas ar klausytojas suteikia emocines prasmes fiziniams objektams, kuriuos sudaro dažais padengta drobės plokštuma arba muzikos instrumentų garsai“⁸. Panašiai į meną žiūrėjo R. Karnapas, K. Ogdenas ir

⁶ Cituota pagal Tatariewicz W. Historia estetyki. T. 1. Estetyka starożytna.— Wrocław—Warszawa—Kraków, 1962, s. 195.

⁷ Žr.: Hospers J. Meaning and Truth in the Arts.—Chapel Hill, 1946, p. 158; Stolnitz J. Aesthetics and Philosophy of art Criticism.—Boston, 1960, p. 309; Crittenden Ch. Ontology and the Theory of Descriptions.—Philosophy and Phenomenological Research, 1970, vol. 31, N 1, p. 90; Pelc J. A. Functional Approach to the Logical Semiotics of Natural Language.—In: Sign. Language. Culture.—The Hague—Paris, 1970, p. 106.

⁸ Reichenbach H. The Rise of Scientific Philosophy.—Berkeley and Los Angeles, 1954, p. 313.

ypač A. Ričardsas, kurio darbuose meno kaip emocinės kalbos koncepcija išplėtota nuodugniausiai.

A. Ričardso nuomone, poezijoje nėra teiginių tikrąja šio žodžio prasme, nes ne poeto reikalas reikšti teisingus teiginius. Meno teiginiai — tai pseudoteiginiai, kurių paskirtis yra išreikšti arba sužadinti jausmus. Jie negali būti verifikuojami panašiai kaip loginiai teiginiai, teisingumo kriterijus jiems yra nepritaikomas⁹.

Kitas argumentas, kuriuo dažnai grindžiama pažiūra, kad meno kūriniai neturi teiginių statuso, yra susijęs su ta aplinkybe, jog teiginiais gali būti laikomos tik mintys, išreikštos kalba arba kokia kita sutartinę reikšmę turinčių ženklų sistema. Kadangi daugelis meno šakų — tapyba, muzika, skulptūra, architektūra — tokiais ženklais neoperuoja, tai šių meno rūšių kūriniai negali būti laikomi teiginiais. Pasak E. Gombricho, „<...> paveikslas niekada nėra teiginys tikrąja šio žodžio prasme. Jis gali būti teisingas arba klaidingas ne daugiau, kaip teiginys gali būti mėlynas ar žalias“¹⁰. K. Praiso požiūriu, bet kokia išraiška gali būti laikoma teiginiu, jei ji sudaryta pagal dviejų rūšių taisykles. Vienos jų („definitional rules“) nustato, kad tam tikras objektas yra simbolis, žymintis kitą objektą. Kitos taisyklės („rules of order“) nustato santykius tarp simbolių ir šitaip užtikrina visos išraiškos prasmingumą. K. Praisas mano, kad santykiai tarp neliteratūrinio (neverbalinio) kūrinio elementų lyg ir paklūsta antrojo tipo taisyklėms. Tačiau neverbaliniuose kūriniuose nėra pirmojo tipo taisyklių: pavyzdžiui, muzikos kūrinio elementai nėra simboliai, žymintys kitus objektus. Tuo remdamasis, autorius daro išvadą, jog neliteratūrinių meno šakų kūriniai negali būti laikomi loginiais teiginiais ir todėl nėra nei teisingi, nei klaidingi¹¹. Kitame savo darbe K. Praisas, argumentuodamas šią mintį, nurodo, kad ženklai būna asertoriniai, t. y. tokie, kurie vartojami tvirtinimui, teiginiui išreikšti, ir neasertoriniai. Meno kūriniai yra neasertoriniai ženklai, nes „<...> nėra žodyno ir sintaksės taisyklių muzikoje, tapyboje, skulptūroje <...>“¹². Panašiai šių kūrinių santykį su teiginiais ir tiesa aiškina ir kiti autoriai: M. Berdilis, B. Heilas, Dž. Stolnicas, Dž. Hospersas, Č. Morisas.

Autoriai, nepripažįstantys meno kūriniams loginių teiginių prasmės, dažnai iškelia dar ir tokį argumentą: meno kūriniai nėra teiginiai apie tikrovę, nes jų turinys yra menininko vaizduotės produktas. Šia prasme jie neturi objektyvios tikrovės vaizdo, atspindžio, kopijos arba modelio prasmės, negali prieštarauti vienas kitam, kaip, sakykime, dvi skirtingos mokslinės teorijos, aprašančios tam tikrą reiškinių sritį. Teisingumo arba klaidingumo predikatai meno kūriniams, kaip meninės fantazijos produktams, yra nepritaikomi. Kai į meno kūrinius žiūrime kaip į teiginius apie

⁹ Richards I. A. Principles of Literary Criticism.— New York, 1963, p. 272.

¹⁰ Gombrich E. H. Art and Illusion.— Princeton, 1969, p. 67—68.

¹¹ Žr.: Price K. B. Is there Artistic Truth? — In: Contemporary Studies in Aesthetics. Ed. F. J. Coleman.— New York, etc., 1968, p. 277.

¹² Price K. B. Is a Work of Art a Symbol? — The Journal of Philosophy, 1953, vol. 50, N 16, p. 490.

tikrovės procesus, neigiame juos kaip meninės išmonės, fantazijos produktus, statome juos į vieną gretą su mokslo veikalais, kurie yra loginių teiginių sistemos. Konkretizuojant iš šio argumento plaukiančias išvadas tvirtinama, kad meno kūriniai yra ženklai, neturintys denotatų tikrovėje, kad jų žymimi objektai yra fiktyvūs, išivaizduoti, kuriems tikrovėje niekas neatitinka. Istoriskai neegzistavo Otelas, Hamletas, Heraklis, Odisėjas ir daugelis kitų meno kūrinių herojų. Meno ženklai, nurodydami išivaizduotus, meninės išmonės pasaulio objektus, faktiškai nenurodo, nežymi jokių nemeninės tikrovės reiškinių. Kūrinio „teiginiai“ apie Hamletą nėra teiginiai apie istorinį asmenį, tikrovės faktą. Jie negali būti vertinami teisingumo arba klaidingumo požiūriu, nes jeigu Hamletas istoriškai neegzistavo, nėra prasmės klausti, ar „teiginiai“ apie jį yra teisingi. Tiesioginė jų funkcija yra kurti „Hamletą“ meninį pasaulį, o ne ką nors teigti ar neigti apie tikrovės procesus.

Šie argumentai turi racionalią prasmę. Jie atskleidžia meno sąlygiškumą, meninės išmonės, kūrybinės vaizduotės reikšmę meninėje kūryboje. Kai kuriuos iš jų seniai yra iškėlus materialistinė, be to, ir marksistinė filosofinė mintis. L. Fojerbachas, kaip žinoma, yra nurodęs, kad menas, priešingai negu religija, nereikalauja pripažinti, jog meninės išmonės produktus, „išgalvotas būtybes“ tiesiogiai atitinka objektyvios tikrovės reiškiniai. Šiai vokiečių materialisto minčiai pritarė ir V. Leninas¹³. Panašių argumentų iškeliami ir šiandieniniuose marksistinės estetikos darbuose. Meno žymimų objektų (denotatų) savitumą yra pabrėžę J. Lotmanas, S. Vartazarianas. Pastarojo teigimu, meno prigimtis „iš dalies panaši į žodžių „undinė“, „Pegasas“ egzistavimą. Jie, šitie žodžiai, nieko iš esmės nežymi, nėra tokių būtybių kaip undinė ir Pegasas. Menui nereikia, kad jo kūriniai būtų pripažinti tikrove“¹⁴. Vokietijos Demokratinės Respublikos filosofai K. Vagneris, G. Tertonas, K. Šwabė atkreipia dėmesį į tai, jog vertinti meninį vaizdą teisingumo arba klaidingumo požiūriu yra sunku todėl, kad dažniausiai jo negalima tiesiogiai gretinti su tikrove ir nustatyti panašumą į tikrovės reiškinius. (Panašumo atskleidimas — viena iš vaizdo teisingumo nustatymo prielaidų.) Gretinti neįmanoma dėl to, kad meninis vaizdas, sakykime, Šerloko Holmsa paveikslas, paprastai neturi tiesioginio atitiktens, „originalo“, objektyvioje tikrovėje (Šerlokas Holmsas — rašytojo meninės išmonės produktas, bet ne istorinis asmuo). Be to, netgi ir tada, kai tas „originalas“ egzistuoja, neprasminga kūrinio vaizdus paraidžiui lyginti su istorine tikrove. Pagaliau nedera užmiršti, kad nevaizduojamojo meno kūriniai iš viso neoperuoja tikrovės reiškinį vaizdais ir todėl negalima tiesiogiai jų gretinti su nemenine tikrove¹⁵.

¹³ Žr.: *Leninas V. I. Raštai.*— V., 1960, t. 38, p. 60.

¹⁴ *Вартазарян С. О художественном образе.*— Литературная Армения, 1970, № 8, с. 86.

¹⁵ Žr.: *Wagner K., Terton G., Schwabe K.-H. Zur marxistisch-leninistischen Wahrheits-theorie.*— Berlin, 1974, S. 137, 138.

Turėdami galvoje visus šiuos argumentus, negalime nesutikti, kad mintis, jog meno kūriniai tiesiogiai nefunkcionuoja kaip teiginiai, yra pagrįsta. Ji padeda aiškiai suvokti tą aplinkybę, kad menas, taip kaip mokslas, pažinimo rezultatų, tiesos neišreiškia tiesiogiai — kūrinio ženklu, sakykime, literatūros veikalo žodžių, sakinių ar tapybos kūrinio vaizdų, tiesiogine reikšme, nes ši reikšmė įkūnija sąlygišką meninės išmonės pasaulį ir todėl tiesiogiai neturi loginio teiginio, pažintinio vaizdo prasmės. Ši aplinkybė deramai neišryškinama tuose darbuose, kurių autoriai, kaip matėme, yra linę į meno kūrinį žiūrėti kaip į sistemą meninių teiginių, turinčių apskritai loginių teiginių meninio ekvivalento prasmę. Svarbiausias tokios pažiuos trūkumas yra tas, kad ji nepakankamai atsižvelgia į meno sąlygiškumą, meninės išmonės, fantazijos reikšmę, ir tuo skatina požiūrį į meno kūrinį kaip į savotišką tikrovės procesų kronikinį atvaizdą.

Šį vertinimą pagrįstai galima taikyti ir mūsų estetineje literatūroje dažnai pasitaikančiais meninio vaizdo sampratai, kurios esmę sudaro meninio vaizdo gretinimas ne su teiginiu, o su *sąvoka*, požiūris į jį kaip į meninį sąvokų analogą¹⁶.

Išvada, kad meno kūriniais tiesiogiai negalima priskirti teiginių statuso, išreiškia svarbias implikacijas, liečiančias meno pažintines galimybes, jo sugebėjimą atskleisti tiesą. Implikacijų pobūdis priklauso nuo to, kaip atsakoma į šiuos klausimus. Ar gnoseologinė meno analizė laikytina baigta konstatavus, jog meno kūriniai yra meninės fantazijos, išmonės produktai ir todėl negali būti vertinami teisingumo arba klaidingumo požiūriu? Ar kūrybinis meno aspektas (meninės išmonės pasaulio kūrimas) yra vienintelis jo esmę išreiškiantis aspektas, ar tai tik vienas meno aspektų šalia kitų, pavyzdžiui, pažintinio? Kokiomis prielaidomis turi būti grindžiamas esminių meno problemų tyrinėjimas: ar įsitikinimu, kad menas yra autonominė estetinė realybė, nuo empirinės tikrovės nepriklausantis meninės fantazijos pasaulis, ar, priešingai, nuomonė, teigianti meno glaudų ryšį su gyvenimu, ar pagaliau požiūris, suderinantis abi šias priešingas pozicijas? Ar pažinimu laikytina tik tokia sąmonės veikla, kurios rezultatai išreiškiami tik loginiais teiginiais?

Atsakymai į šiuos klausimus, pasitaikantys šiuolaikinėje estetikos literatūroje, atspindi principinį marksistinės ir idealistinės estetikos metodologijos skirtingumą. Idealistinės estetikos autorių darbuose jaučiama ryški autonomistinio požiūrio į meną įtaka, polinkis nagrinėti jį atsietai nuo nemeninės tikrovės. Būtent požiūris į meną kaip į autonomišką estetinės realybės, meninės išmonės pasaulį, sykiu su įsitikinimu, kad tiesa būdinga tik loginiams teiginiams, lemia B. Heilo, R. Ričardso, Dž. Margolio, S. Levino ir kitų buržuazinės estetikos autorių nuomonę, jog menas neturi pažintinės funkcijos, neišreiškia tiesos tiesiogine šio žodžio prasme. Ame-

¹⁶ Žr.: Лукин Ю. А., Скатерщиков В. К. Основы марксистско-ленинской эстетики.— М., 1982, с. 61; Андреев А. Л. Художественный образ и гносеологическая специфика искусства.— М., 1981, с. 120—183 ir kt.

rikiečio B. Heilo nuomone, „meninės tiesos“ termino iš viso nereikėtų vartoti meno kritikoje ¹⁷.

Tokį negatyvų tiesos mene problemos sprendimą pagrįstai galima priškirti prie tų jos interpretacijų, kurios, pasak A. Silvers, A. Andrejevo, neigia meno pažintinį vaidmenį, pasikliaudamos argumentais, „<...> neleidžiančiais tik traktuoti meną kaip žinių fiksavimo priemonę, analogišką sakiniams ir kitiems simbolinių sistemų komponentams“ ¹⁸. Jį atmeta nemaža pačios buržuazinės estetikos autorių, ypač tie, kurie ne be pagrindo mano, jog tai, kad meno kūriniai negali būti tiesiogiai interpretuojami kaip teiginiai, dar nėra pakankamas pagrindas neigti jų pažintinę funkciją. Nesutikdami nei su tais, kurie meno kūrinius linę traktuoti kaip loginių teiginių sistemą, nei su tais, kurie neigia jo pažintinę reikšmę, šie autoriai ieško kompromisinio sprendimo, užimančio tarpinę padėtį tarp abiejų kraštutinių pozicijų. Jo esmė paprastai išreiškia įsitikinimas, kad nors menas negali tiesos perteikti tiesiogiai, tiesiogine kūrinio ženklų reikšme, jis gali tai padaryti koku nors kitoku, netiesioginiu būdu. Būdingą pastarosios pozicijos atvejį reprezentuoja vadinamųjų „sugestijuotų teiginių“ teorija, vystoma amerikiečių, estetikų Dž. Hosperso, M. Veico, M. Berdslio darbuose. Šių autorių koncepcijos, nepaisant tam tikrų teorinių neišbaigtumų, nepamatuoto kai kurių klausimų aiškinimo, atveria vaisingą perspektyvą tiesos mene problemai spręsti.

„Sugestijuotų teiginių“ teorijos šalininkai skiria du meno kūrinių prasmės lygmenis: „paviršinę“, tiesioginę prasmę ir „giluminę“, „potekstinę“ prasmę. „Paviršinė“ prasmė — tai tiesioginė kūrinio vaizdų, sakinių reikšmė. „Giluminė“ kūrinių prasmė dažniausiai nebūna atvirai perteikiama, o tik numanoma, nuspėjama, arba, kitaip tariant, kūrinio sugestijuojama, implikuojama, išreiškiama. Pavyzdžiui, žvelgdami į P. Pikaso „Gerniką“, tiesiogiai suvokiame paveikslo reikšmę perteikiantį meninės išmonės pasaulį — skausmo deformuotų, iškraipytų, be tvarkos sujuktų žmogaus kūno dalių, sudarkytų gyvulių, brutalaus jaučio pasaulį. Tačiau paveiksle slypi ir gilesnė prasmė: pasak M. Veico, „Gernika“ sugestijuoja teiginį, kad „<...> fašizmo pergalė yra grubus visko naikinimas“ ¹⁹.

„Sugestijuotų teiginių“ koncepcijos atstovai tiesos mene problemai laiko „giluminę“ kūrinio prasmę išreiškiančių teiginių tiesos problema. M. Veicas teigia, kad „paviršinė“, arba „pirmos eilės“, prasmė implikuoja, sugestijuoja „giluminę“ arba „antros eilės“ prasmę. „Pirmos eilės“ prasmė netaikytinas teisingumo kriterijus, ją išreiškiantys kūrinio sakiniai, vaizdai nėra nei teisingi, nei klaidingi. „Paviršinė“ prasmė tiesiogiai nežymi jokių realios tikrovės reiškinių, t. y. jai nebūdinga referentinė funkcija. Sugestijuoti teiginiai, priešingai, yra arba teisingi, arba klaidingi. M. Veico nuomone, jie yra tvirtinantys teiginiai, t. y. jais kas

¹⁷ Žr.: Heyl B. C. *New Bearings in Aesthetics and Art Criticism*.—New Haven, 1943, p. 87.

¹⁸ Андреев А. *Современная буржуазная эстетика об искусстве как форме познания*.—Искусство, 1973, № 10, с. 48—49.

¹⁹ Weitz M. *Philosophy of the Arts*.—Cambridge, 1950, p. 150.

nors teigiama arba neigiama apie tikrovę. „Antros eilės“ prasmė, kurią išreiškia sugestijuojami teiginiai, priešingai negu „pirmos eilės“ prasmė, išsiskiria referentine funkcija. Sugestijuojami teiginiai, M. Veico įsitikinimu, būdingi prozos, poezijos, tapybos kūriniais. Muzika autoriui kelia abejonių: jis nesiryžta tvirtinti, kad muzika išreiškia sugestijuojamus teiginius.

Mėginimas tiesią menę traktuoti kaip kūrinio sugestijuojamų teiginių tiesią yra racionalus. Neabejotina, kad kūrinio vaizdai gali sugestijuoti ir sugestiuoja, išreiškia idėjas, teiginius, apibendrinimus, liečiančius tikrovės procesus. Visiškai prasminga, pavyzdžiui, F. Kafkos „Pilies“ tiesią sieti būtent su sugestijuotomis idėjomis — su tiesiogiai neišreikštais teiginiais apie slegiantį valstybės biurokratinio aparato poveikį žmogui buržuazinėje visuomenėje, apie visišką pavienio žmogaus bejėgiškumą to aparato atžvilgiu, bejėgiškumą, suteikiantį absurdišką atspalvį pačiam žmogaus egzistencijai. Ir netikslinga būtų ieškoti jos romano sakiniuose, išreiškiančiuose „pirmos eilės“ prasmę: beprasmiška būtų klausti, ar kūrinio „teiginiai“ apie vaizduojamą pilį, pagrindinį herojų K., jo veiksmus yra teisingi. Tiesioginė tokių „teiginių“ paskirtis yra kurti įsivaizduojamus personazus, vietas, įvykius, t. y. visą įsivaizduojamą „Pilies“ pasaulį, o ne skelbti tiesią apie tikrovės procesus.

Sugestijuojamų teiginių koncepcijos atstovai neduoda aiškaus atsakymo į keletą esminių klausimų: kaip „pirminė“ meno kūrinų prasmė, kurios referencijos objektai yra fiktyvūs, įsivaizduoti reiškiniai, sugestiuoja „antrinę“ prasmę, kurios referencijos objektai yra realios tikrovės reiškiniai? Kokiu būdu vadinamoji kūrinio „pirmos eilės“, arba tiesioginė prasmė, kuriai yra nepritaikomas tiesos kriterijus, implikuoja teiginius, kurie yra arba teisingi, arba klaidingi? Kokiu būdu „istorija“, kaip meninės išmonės faktas, sugestiuoja „moralą“, teisingus arba klaidingus teiginius apie realią tikrovę? Pastarųjų teisingumas arba klaidingumas rodo, kad juose kalbama apie realios tikrovės, o ne meninės išmonės pasaulio objektus. Kyla klausimas, kuo remiantis meninės išmonės pasaulio sugestijuoti teiginiai ekstrapoliuojami į tikrovę.

Atsakymą į šiuos klausimus, man rodos, reikia visų pirma sieti su meninės išmonės pasaulio panašumu į tikrovės reiškinius. Panašumas, analogija yra tas pagrindas, kuris išvada, apibendrinimus, sugestijuotus teiginius, idėjas, suvoktus interpretuojant meninės išmonės pasaulį, leidžia taikyti tikrovės procesams. Pavyzdžiui, skaitant F. Kafkos kūrinius, krinta į akis juose vaizduojamo pasaulio analogijos su rašytojo gyvenamojo meto visuomeninio ir politinio gyvenimo realijomis, todėl kūrinų sugestijuotos išvados, vertinimai tampa ir realaus buržuazinio gyvenimo reiškinų charakteristika. Panašumo suvokimo akto, dažniausiai intuityvaus, rezultatas yra skaitytojo, žiūrovo, klausytojo sprendimas, kad tam tikri meninės išmonės pasaulio objektai, jų savybės ar santykiai yra panašūs, būdingi, analogiški atitinkamiems tikrovės reiškiniams, jų savybėms ar santykiams. Panašumo išvelgimas lemia suvokėjo įsitikinimą, kad meninės išmonės pasaulio objektai reprezentuoja, žymi, vaizduoja

tam tikrus nemeninės realybės reiškinius, o tai reiškia, jog kūrinys įgyja referentinę funkciją. Panašumo suvokimas tampa tuo „tiltu“, kuris meninės išmonės pasaulį sujungia su tikrovės procesų pasauliu.

Meninės išmonės pasaulio analogiškumas su tikrove dažnai būna daugiau negu akivaizdus. Itin ryškios analogijos su nemenine tikrove būdingos realistiniams, tipizacijos principais grindžiamiems kūriniams. Analogijų reikšmę yra pabrėžę nemaža autorių, tyrinėjusių meno pažintinio vaidmens problemą, pavyzdžiui, K. Rosner, Dž. Hospersas, B. Stegemanas²⁰. Sprendimas apie kūrinyje vaizduojamų reiškinių panašumą, analogiškumą su tikrove, kaip ir suvokėjo įsitikinimas, kad jie nurodo, žymi atitinkamus tikrovės reiškinius, yra sąlyga, leidžianti meninės išmonės pasauliui priskirti tikrovės procesų modelio, analogo prasmę. Vadinas, kūrinys realizuoja pažintinę funkciją, kai skaitytojas, žiūrovas ar klausytojas, suvokdamas tą panašumą, meninės išmonės pasaulį susieja su tikrove, kai to išmonės pasaulio objektai, jų savybės, santykiai tampa elementais turinio teiginių, konstatuojančių jų (tų objektų, savybių, bruožų) panašumą, analogiškumą su tikrove. Tiesa mene susijusi su šių teiginių, idėjų, išvadų, apibendrinimų teisingumu. Be to, tiesa mene gali būti perteikiama ir kūriniuose esamais atvirai (eksplicitiškai) išreikštais teiginiais.

Pabrėžiant pateikto tiesos mene klausimo aiškinimo pagrindinius momentus, reikia pažymėti, kad jis remiasi požiūriu į kūrinį kaip į iš dviejų semantinių lygmenų sudarytą struktūrą. Pirmasis, t. y. tiesioginės kūrinio prasmės, lygmuo įkūnija meninės išmonės pasaulį, todėl tiesiogiai neturi pažintinio vaizdo prasmės, neišreiškia tiesos. Pažintinio vaizdo, atspindžio ypatybės, taip pat ir teisingumo ar klaidingumo charakteristikos meninės išmonės pasaulis įgauna tik suvokėjui jį interpretuojant gyvenimiškosios tikrovės požiūriu. Interpretacijos metu įžvelgiamas meninės išmonės pasaulio elementų analogiškumas su nemenine tikrove, kūrinys suvokėjo sąmonėje susiejamas su ta tikrove, ir tai yra tas veiksnys, kurio pagrindu meninės išmonės pasaulio bruožai, jo sugestijuojamos išvados, apibendrinimai, vertinimai įgyja nemeninės tikrovės, gyvenimo reiškinių charakteristikos prasmę. Šitaip atsiskleidžia antrasis, „giluminis“ meno kūrinio semantinis lygmuo su pažintiniam vaizdai būdingais požymiais. Analogijos tarp meninės išmonės pasaulio ir atitinkamų meninės tikrovės reiškinių suvokimas yra tas „mechanizmas“, kuris susieja abu kūrinio semantinius lygmenis, realizuoja ryšį tarp meno kūrybinio prado ir tikrovės atspindėjimo funkcijos. Juo remiantis, galima konkretizuoti marksistinės estetikos teiginį apie atspindėjimo ir kūrybos pradų vienovę mene.

Kūrinį įkūnyto meninės išmonės pasaulio susiejimas su tikrove, kūrinio referentinės funkcijos realizavimas yra būtina sąlyga aktualizuoti kūrinio vaizdų „antrinę“ prasmę. Jei kūrinio estetinio suvokimo procese ši prasmė neaktualizuojama, kūrinys nerealizuoja ryšio su tikrove, gyve-

²⁰ Žr.: Stegeman B. The Art of Science.— The Journal of Aesthetics and Art Criticism, 1968, vol. 27, N 1, p. 17; Rosner K. O funkcji poznawczej idea literackiego.— Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, s. 163.

nimo procesais ir dėl to bemaž netenka galimybės atlikti savo specifinę — estetišio poveikio — funkciją, o kartu ir pastarosios implikuojamas kitas funkcijas: ideologinę, pažintinę, auklėjamąją. Kad to neatsitiktų, menininkui, kuriančiam meninį tikrovės analogą, dažnai reikia būti dėmesingam būdingiems, tipiškiems tikrovės reiškinių bruožams, jų vaizdavimo panašumui, atsižvelgti į vadinamąją „gyvenimo logiką“.

Pateikta tiesos mene samprata laikytina vienu iš galimų meno pažintinės funkcijos problemos aiškinimo principų. Ji reikalauja atsižvelgti į savitą tikrovės atspindėjimo ir meninės išmonės santykį mene, aiškinant jo pažintinės funkcijos realizavimo būdą. Siekiant daugiau pagrįsti šią sampratą, reikėtų toliau tyrinėti, kad būtų galima išsiaiškinti, ar visi meno kūriniai analogiški su tikrove, kaip tai išreiškiama skirtingų šakų bei žanrų (ypač nevaizduojamojo meno) kūrinuose.